

Vjeslav Boriš

Jagielonsko sveučilište / Uniwersytet Jagielloński
wieslaw.borys@wp.pl

Wiesław Boryś

Jagiellonian University
wieslaw.borys@wp.pl

HRVATSKA DIJALEKATSKA IMENICA *ZULO/ZJULO*

THE CROATIAN DIALECTAL NOUN *ZULO/ZJULO*

U radu se razmatra porijeklo dijalekatske imenice *zulo* (*zula*, *zjulo*) ‘otvor u peći’. Njen ishodišni oblik mogla je biti forma ženskoga roda **zɔj-ula* ‘nešto otvoreno’, izvedenica sufiksom *-ula* od psl. glagola **zɔjati*, **zějǫ* ‘biti otvoren, zijati, zijevati’. Oblici srednjega roda s nepotvrđenim sufiksom *-ulo* vjerojatno su sekundarni. Nije jasno zašto se u oblicima *zula*, *zulo* izgubio suglasnik *-j-*.

Ključne riječi: hrvatski jezik, narječje, imenica, etimologija, *zulo/zjulo*

In this paper the origin of the Croatian dialectal noun *zulo* (*zula*, *zjulo*) ‘opening in the furnace’ is discussed. Its initial form is supposed to have been the feminine gender noun **zɔj-ula* ‘something open’, a derivative with the suffix *-ula* from the Proto-Slavic verb **zɔjati*, **zějǫ* ‘to be open, gape, yawn’. Neuter gender forms with the unattested suffix *-ulo* are probably secondary. It is not clear why the consonant *-j-* is missing from the forms *zula*, *zulo*.

Keywords: Croatian language, dialect, noun, etymology, *zulo/zjulo*.

U hrvatskim narječjima postoji više leksema sa značenjem ‘otvor u nečemu ili kroz nešto’. Glavni je, naravno, leksem *rūpa*, svojstven i standardnom jeziku, pored toga *rapa* (vjerojatno njegova dijalekatska varijanta) te niz drugih leksema: *buža*, *luknja*, *prelo*, *škula/škulja* (> *škuja*), *šupljina*, *zjalo*. Ove imenice i pokušaje objašnjenja njihove etimologije nalazimo u *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* Petra Skoka. Međutim, u pomenutom rječniku ne nalazimo imenicu *zulo* s inačicama *zjulo*, *zula*. Objašnjenje porijekla ove imenice je zadatak članka.

Leksem u obliku *zulo* nalazimo u nekim kajkavskim govorima: *zulo* ‘rupa ili ždrijelo na peći’ u Žagorju (ARj XXIII 151), *zūlo* ‘otvor u peći za loženje’ u samoborskom govoru (Žegarac Peharnik 2003: 364), *zūlō* ‘rupa, otvor; otvor u peći

za loženje' u donjosutlanskom govoru (RKDI 564). Isti oblik imenice morao je postojati također kod Hrvata u Slovačkoj, jer je u hrvatskom govoru mjesta Hrvatski Grob zabilježena izvedenica sa sufiksom *-ko*: *zúlko* 'otvor u peći kojim se kontrolirao pečeni kruh' (Takač 2004: 200). Ranije je istu riječ iz Hrvatskog Groba zapisao A. Václavík koji je naveo tačnije objašnjenje imenice *zulko* „pul-kruhovitý otvor v múre vedľa otvora na chlieb, vykľentý asi 15 × 15 cm, ... ktorým sa svieti do pece na chlieb, aby sa v peci nepredržal” (Václavík 1925: 25).

U govorima gradišćanskih Hrvata postoji također oblik *zjulo*. U takvim govorima u Austriji (i u Mađarskoj?) nalazimo *zjulo* 'zjalo; ždrijelo; oduška (peći), Ofenloch, Loch im Backofen' (GHR 821), *zju:lo* 'jama, rupa, otvor u peći (Grube, Loch, Ofenloch)' (Palkovits 1987: 249). Isti je oblik zabilježen u Slovačkoj (u hrvatskim selima Devinská Nová Ves i Dúbrava): *zjúlo* 'otvor u peći' (u izvoru: 'otvor do peći, „čelesno”, místo v peci, kam se sází chléb', Vážný 1927: 421).

U rječniku Pavla Rittera Vitezovića, napisanom oko 1700. godine, nalazimo *zjúlo* i *pečno zjulo* 'otvor u peći ('praefurnium, orificium)' te *zjulo* u drugom, očito sekundarnom značenju, prenesenom na terenski objekt 'jarak, jaz (emissarium)' (Vitezović 2009: 1379).

Ista se riječ javlja u anatomskom leksiku. Najranije u Vitezovićevu rječniku, vjerojatno preuzeta iz tadašnje medicinske terminologije na kajkavskom području: *zjulo* 'otvor maternice (amphideum)', u istom značenju *plodnično zjulo* i *zjulo od plodnice*, pored toga *guzično zjulo* 'stražnjica (podex)' (Vitezović 2009: 1379). Posljednje značenje ima razmatrana imenica kod gradišćanskih Hrvata: *zjulo* 'rit, zadnjica' (GHR 821) i u ličkom govoru u obliku *zúla* pejor. 'rit, stražnjica' (Čuljat 2004: 298). Ovo značenje nedvojbeno potječe iz ranijeg 'otvor na kraju debelog crijeva, šupak, čmar'.

U ličkim govorima zapisani su ženski oblici razmatranih riječi: *zúla* 'rupa u kamenu, u nasipu, koju voda probije' (ARj XXIII 150) i gorepomenuta *zúla* 'stražnjica'.

Zagonetan je još jedan oblik razmatrane imenice: *ždúlo* 'otvor, ždrijelo, otvor peći' i 'ponor' u čakavsko-kajkavskom govoru u okolici Karlovca i Duge Rese (Perušić 1993: 175). Nije isključeno da je to preobrazovanje prvobitnog lika *zjulo* sa *žd-* pod utjecajem istoznačne imenice *ždrelo* 'ždrijelo'.

U hrvatskim štokavskim govorima i u srpskom jeziku postoji formalno i semantički slična imenica *zjàlo* 'otvor, ždrijelo' (ARj XXII 877 iz djela slavonskog pisca J. S. Reljkovića, slavonskih govora Otoka, Orahovice, iz Bosne), u hrvatskom rječniku I. B. Šamije *zjàlo* ima značenja 'grotlo' i 'otvor rane nekog organa' (Šamija RJH 1778), u slavonskom narječju *zjalo* je 'otvor na krušnoj peći, dimnjaku, štaglju' (Jakšić 2003: 317), u ličkom govoru *zjàlo* znači 'otvor za loženje na zidanoj peći koji nema vrata' (Čuljat 2004: 297); u beogradskom akademskom rječniku nalazimo više značenja iste riječi: 'usta, usni otvor, čeljust', 'otvor, ždrelo, grlo; šupljina, rupa', 'ponor, bezdan, ambis; krater, grotlo', 'otvor na sudu, grlić' (RSAN VII 47), slično u srpskom rječniku Matice srpske: *zjàlo* 'usni otvor, čeljust', 'ždrelo, grlo; rupa', 'ponor, ambis, bezdan' i fraza *prodavati zjàla* 'besposličiti, zaludničiti' (RSJ 435). Naravno, sva srpska značenja razvila su se iz prvobitnog 'otvor, rupa'.

Etimologiju imenice *zjālo* objasnio je već P. Skok (iako je, za Vukom Karadžićem, naveo samo frazu *prodavati zjāla*). Prema njemu, to je izvedenica („apstraktum”) od glagola *zjāti* ‘biti otvoren, zijati, zijevati’ sa sufiksom *-alo* (Skok ER 3: 656).

Dijalekatske imenice *zulo* (*zūlo*, *zūlò*), *zula*, *zjulo* (*z|ūlo*) srodne su sa štokavskim *zjālo*, ali nisu se mogle razviti iz *zjālo* jer nema razvitka *a > ū*, bitna je također razlika u akcentuaciji ovih riječi. Sve pomenute imenica izvedene su od istog glagola *zjāti*, *zjām* ‘biti otvoren, zijati, zijevati’ (ARj XXII 877–878), koji kontinuirano praslavensko **zbjati*, **zějō* ‘otvarati se, biti otvoren’ (Skok ER 3: 655–656, Borys SE 739). Razlikuju se ipak po sufiksima: *zjālo* ima sufiks *-alo*, koji postoji i u drugim odglagolskim izvedenicama (npr. *gudalo*, Babić 1986: 270), ostale imenice ukazuju na inače nepotvrđen sufiks *-ulo* ili poznat nekim jezicima *-ula* (upor. Sławski 1974: 110). Moguće je, dakle, da je prvotni rod očuvan u ličkom obliku *zula*, a da je u drugim oblicima srednji rod postao sekundarno, po uzoru na neke nepoznate imenice tog roda.

Predpostavljam da su razmatrane riječi postale u rano, starohrvatsko vrijeme, kada je u južnoslavenskim jezicima još postojao poluglasnik i da je prvobitni oblik bio **zbj-ula* sa značenjem ‘nešto otvoreno’. Nije jasno zašto je u oblicima *zula*, *zulo* nestao suglasnik *-j*.

BIBLIOGRAFIJA I KRATICE

- ARj — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. I–XXIII. Zagreb, 1880–1976.
- Babić Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti — Globus, 1986.
- Borys SE — Borys Wiesław. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- Čuljat Marko. *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lika press, 2004.
- GHR — *Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimški rječnik*. Zagreb — Eisenstadt: Grafički zavod Hrvatske, 1991.
- Jakšić Martin. *Divanimo po slavonski*. Zagreb: Pergamena, 2003.
- Palkovits Elisabeth. *Wortschatz des Burgenländischkroatischen*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1987.
- Perušić Marinko. *Rječnik čakavsko-kajkavskih govora karlovačkodugoreškog kraja*. Karlovac: Radio Karlovac, 1993.
- RKDI — Hanzir Štefica, Horvat Jasna, Jakolić Božica, Jozić Željko, Lončarić Mijo. *Rječnik kajkavske donjosutlanske ikavice*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2015.
- RSAN — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. 1–21–. Београд: Српска академија наука и уметности — Институт за српски језик САНУ, 1959–2019–.
- RSJ — *Речник српског језика*. Ред. Мирослав Николић. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Skok ER — Skok Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knj. 1–4. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- Sławski Franciszek. „Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego”. *Słownik prasłowiański*. T. 1. Wrocław: Ossolineum, 1974: 43–141.
- Šamija RJH — Šamija Ivan Branko. *Rječnik jezika hrvatskoga*. Zagreb: Društvo Lovrećana — Zagreb, 2012.
- Takač, Ferdinand. *Rječnik sela Hrvatski Grob. Horvatansko-hrvatsko-slovački rječnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2004.
- Václavík Antonín. *Podunajská dedina v Československu*. Bratislava: Vydavateľské Družstvo, 1925.

- Vážný Václav. „Čakavské nářečí v slovenském Podunají“. *Sbornik filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě* 5/47–2 (1927): 122–336.
- Vitezović 2009 — Ritter Vitezović Pavao. *Lexicon Latino-Illyricum. Svezak treći. Hrvatsko-latinski rječnik*. Priredile Nada Vajs, Zrnka Meštrović. Zagreb: ArTresor naklada — Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2009.
- Žegarac Peharnik Milan. *Mali tematski rječnik samoborskoga kajkavskog govora*. Samobor: Samoborfest, 2003.

Веслав Борысь

ХОРВАТСКОЕ ДИАЛЕКТНОЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ *ZULO/ZJULO*

Резюме

В статье рассматривается происхождение хорватского диалектного существительного *zulo* (*zula*, *zjulo*) ‘отверстие в печи’. Оно сопоставляется с однозначным штокавским существительным *zjalo* (также в значении ‘рот, пасть, дыра, пропасть, бездна’), производным от глагола *zjati*, *zjati* ‘зиять’, который исходит из прасл. **zjati*, **zějō* ‘открываться, быть открытым’. Исходной формой хорв. диал. *zulo* (*zula*, *zjulo*) могла быть форма женского рода **zj-ula* ‘что-то открытое’ (формы среднего рода вторичны), но остается неясным исчезновение согласного *-j-* в формах *zula*, *zulo*.

Ключевые слова: хорватский язык, диалект, существительное, этимология, *zulo/zjulo*.